

УДК 334.746.4:353

Збарський В.К.*доктор економічних наук, професор,
професор кафедри економіки підприємства імені професора І.Н. Романенка
Національного університету біоресурсів і природокористування України***Збарська А.В.***кандидат економічних наук, асистент кафедри
підприємництва та організації агробізнесу
Національного університету біоресурсів і природокористування України*

РОЗВИТОК МАЛОГО ПІДПРИЄМНИЦТВА В ЧЕРКАСЬКІЙ ОБЛАСТІ

У статті досліджено та запропоновано заходи з розвитку малого підприємництва в аграрному секторі економіки регіону для підвищення конкурентоспроможності вітчизняної сільськогосподарської продукції на основі інвестиційної спрямованості та модернізації галузі.

Ключові слова: мале підприємництво, аграрний сектор економіки, конкурентоспроможність, сільські території.

Збарский В.К., Збарская А.В. РАЗВИТИЕ МАЛОГО ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА В ЧЕРКАССКОЙ ОБЛАСТИ

В статье исследованы и предложены меры по развитию малого предпринимательства в аграрном секторе экономики региона для повышения конкурентоспособности отечественной сельскохозяйственной продукции на основе инвестиционной направленности и модернизации отрасли.

Ключевые слова: малое предпринимательство, аграрный сектор, конкурентоспособность, сельские территории.

Zbarsky V.K., Zbarska A.V. DEVELOPMENT OF SMALL ENTERPRISES IN CHERKASY OBLAST

Measures to development of small businesses in the agricultural sector of economics in order to increase the competitiveness of domestic agricultural products on the basis of investment orientation and modernization of the agricultural branch of economics are investigated.

Keywords: small business, the agricultural sector, competitiveness, rural areas.

Постановка проблеми. Становленню і розвитку малого підприємництва, яке є найбільш динамічним елементом в структурі ринкової системи будь-якої країни, належить особлива роль.

Сектор малого підприємництва формується в регіоні з 1986–1988 рр. після прийняття постанови, а згодом і закону про кооперативи. Це був найбільш динамічний період становлення підприємств малого бізнесу. У цей період, з одного боку, відбувся прискорений розвиток виробництва дефіцитних споживчих товарів, а також сфери найрізноманітніших побутових послуг, роздрібної торгівлі, громадського харчування тощо. Проте з іншого – малі підприємства відігравали також роль каналів, за якими здійснювалося перекачування ресурсів державних підприємств у тіньову економіку. Це вже був реальний крок уперед, перший крок до ринку, своєрідна школа вільного підприємництва в системі командної економіки.

Об'єктивна необхідність та доцільність дослідження малого підприємництва підтверджуються світовим досвідом господарювання передусім розвинених країн, які пройшли тривалий шлях з удосконалення форм і методів управління розвитком підприємства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню функціонування малих форм господарювання в сільських поселеннях України присвячено праці вітчизняних учених: М. Маліка, Ю. Лупенка, В. Горьового, В. Збарського, В. Заяца, З. Варналія, Л. Вороніної, О. Гаврилюка, В. Геєця, П. Березівського, В. Онищенка, І. Прокопи та ін.

Мета статті полягає в аналізі можливостей регулювання й активізації ринкового поведіння суб'єктів малого підприємництва для підвищення їхньої конкурентоспроможності і стійкого стратегічного розвитку, який полягає у дослідженні проблем розвитку малого підприємництва в аграрному секторі економіки і виявленні напрямів підвищення їхньої конкурентоспроможності та стійкого перспективного розвитку.

Виклад основного матеріалу дослідження. Найбільш інтенсивно малий бізнес розвивався у 1992 р., тобто після прийняття законів України «Про підприємництво», «Про підприємства в Україні» та ін., які спонукали підприємливих людей на законних підставах започаткувати свою справу, спробувати себе в бізнесі. Цей період характеризується спрямованістю малого бізнесу на торговельну і посередницьку діяльність, що можна пояснити також орієнтацією торговлі та посередництва на роботу з готівкою, яку важко контролювати, а це відкривало можливість для уникнення сплати податків. Разом із тим уже в 2006–2010 рр. проявляються негативні тенденції у процесі становлення малих підприємств. Окреслюється новий період розвитку малих підприємств, коли можливості надприбутковості торговельно-посередницької діяльності практично почали вичерпуватися (табл. 1).

Дані табл. 1 свідчать, що основними галузями, в яких працює більшість малих підприємств Черкаської області, є торгівля, промисловість та сільське господарство, на які в 2016 р. припадало відповідно 30,0%, 14,0% та 13,4% від їхньої загальної кількості. Разом на ці галузі припадало близько двох третин усіх зайнятих на малих підприємствах та понад три чверті від обсягу реалізованої малим бізнесом продукції.

Така концентрація може мати й негативні наслідки для розвитку сектора малого бізнесу, оскільки діяльність у цих галузях супроводжується високими ризиками: торгівля є чутливою до коливань економічної активності у цілому та доходів населення зокрема, сільське господарство значною мірою залежить від погодних умов та ринкової кон'юнктури.

Динаміка зміни основних показників розвитку малих підприємств Черкаської області за 1991–2016 рр. наведена в табл. 2.

Це свідчить, що вже в 2006–2010 рр. малі підприємства не були зацікавлені в розширенні своєї діяльності, особливо у сфері матеріального виробництва.

Таблиця 1

Динаміка частки малих підприємств за видами діяльності в Черкаській області, %

Показник	2006 р.			2010 р.			2016 р.		
	К	З	ОП	К	З	ОП	К	З	ОП
Сільське господарство	11,5	15,3	6,8	10,2	15,4	12,9	13,4	18,8	23,5
Промисловість	15,8	21,4	10,3	15,1	20,3	11,7	14,0	16,0	11,3
Будівництво	11,0	12,4	12,2	11,9	12,6	6,9	10,5	12,2	5,3
Торгівля - всього	33,3	23,4	55,6	30,7	22,8	55,7	30,0	22,7	42,8
у т.ч. послуги	22,7	12,7	44,7	20,1	12,2	44,9	20,0	11,8	39,1
Операції з нерухомим майном	16,2	13,7	4,7	19,0	15,7	6,4	18,7	16,4	7,3
Транспорт і зв'язок	4,0	4,8	3,2	4,8	5,1	3,6	4,9	5,3	3,7
Інші	8,2	9,0	7,2	8,3	8,1	2,8	8,5	8,6	6,1
Всього	100	100	100	100	100	100	100	100	100

Примітка: К – кількість, З – зайнято, ОП – обсяг продаж.

Джерело: Дані Головного управління статистики у Черкаській області. Власні розрахунки.

Таблиця 2

Основні показники розвитку малих підприємств Черкаської області, 1991–2016 рр.

Рік	Кількість малих підприємств		Темпи зміни кількості підприємств, %	Зайнято працівників, тис. осіб		Частка МП у загальних обсягах реалізації продукції, %
	всього тис.	на 10 тис. наявного населення, од.		всього, тис. осіб	на одне мале підприємство, осіб	
1991-1995	1229	8	100,0	19,4	16	-
1995	1668	11	123,7	22,5	13	-
1996-2000	3529	30	126,3	32,4	9	-
2000	5058	35	109,5	37,6	7	11,8
2001-2005	5585	40	105,1	45,0	8	10,8
2005	5914	44	101,1	42,4	8	9,2
2006-2010	6681	55	113,0	51,5	8	24,6
2010	6933	61	102,1	49,1	7	22,1
2011-2016	6967	64	101,3	47,2	6	23,0
2016	7605	69	104,3	43,2	6	23,3
2016 у % до:						
1991-1995	618,8	862,5	x	222,7	37,5	x
2006-2010	113,8	125,5	x	83,9	75,0	x

Джерело: Дані Головного управління статистики у Черкаській області. Власні розрахунки

Про тенденції процесу формування та розвитку малого бізнесу свідчить також такий показник, як кількість зайнятих у цьому секторі. Це пояснюється такими обставинами: зміною державою податкової політики, тобто переходу до сплати податку з доходів, а не з прибутку підприємств; значним погіршенням загальноекономічної ситуації в країні; браком державної підтримки суб'єктів малого бізнесу, що призвело до зменшення їх активності у виробничих секторах економіки і до скорочення кількості суб'єктів підприємницької діяльності та їхніх працівників.

У зв'язку з нестабільністю стану української економіки та законодавства значна частина малих підприємств диверсифікує свою діяльність, і, по суті, вони стають багатопрофільними підприємствами. Це істотно поліпшує їхнє становище на ринку за рахунок внутрішнього перерозподілу ресурсів і діяльності в різних сегментах ринку [6].

Другу половину 90-х років певною мірою можна вважати більш якісним етапом становлення сектора малого бізнесу. Він характеризується насамперед розширенням діяльності міжнародних фондів, грошовою реформою, конституційним закріпленням державою свободи підприємництва та приватної власності. Вперше було прийнято Програму розвитку малого підприємництва в Україні на 1997–1998 рр., розроблено Державну програму підтримки

малого підприємництва на 1999–2000 рр., створено Державний комітет України з питань регуляторної політики та підприємництва. У 1998 р. Президентом України підписано Указ «Про державну підтримку малого підприємництва», а в 2000 р. прийнято Закон України «Про державну підтримку малого підприємства», де вперше в українському законодавстві визначаються поняття «суб'єкт малого підприємництва» та направи здійснення підтримки малого підприємництва в Україні:

- формування інфраструктури підтримки і розвитку малого підприємництва;
- створення сприятливих умов для використання суб'єктами малого підприємництва державних фінансових, матеріально-технічних та інформаційних ресурсів, а також науково-технічних розробок і технологій;
- запровадження спрощеної системи оподаткування, обліку і звітності;
- удосконалення підготовки, перепідготовки і підвищення кваліфікації кадрів для суб'єктів малого підприємництва;
- фінансова підтримка інноваційних проектів.

Ураховуючи роль підприємництва у здійсненні економічних реформ в Україні, Указом Президента України від 5 жовтня 1998 р. встановлено День підприємця, який відзначається щорічно у першу неділю вересня.

Значною мірою активізації розвитку малого бізнесу сприяв Указ Президента України «Про запровадження єдиної державної регуляторної політики у сфері підприємництва», в якому зазначено, що проведення єдиної державної регуляторної політики у сфері підприємництва є одним із головних пріоритетів у діяльності органів виконавчої влади щодо здійснення економічних реформ. Єдина державна регуляторна політика у сфері підприємництва здійснюється шляхом упорядкування нормативного регулювання підприємницької діяльності.

У сфері малого аграрного бізнесу Черкащини в 2016 р. було зайнято 28,8% працюючого сільського населення, кількість малих підприємств становить 91,8% від загальної кількості всіх підприємств галузі, обсяг реалізованої продукції становив 7 303,0 млн. грн., або 30,5% реалізованої продукції галузі (проти 1065,5 млн. грн. у 2010 р.). У 2016 р. 89,9% малих підприємств галузі отримали прибутку на суму 1 891,2 млн. грн. (табл. 3).

Роль і місце малого бізнесу в економіці Черкаського регіону найкраще проявляються у властивих йому функціях.

По-перше, неоціненний внесок малого бізнесу у справу формування численних суб'єктів ринкового господарства, насамперед у створення ефективного недержавного сектора економіки, орієнтованого на попит, створення конкурентного середовища в регіоні та в його районах.

Малий бізнес допомагає утвердженню конкурентних відносин, бо він є антимонопольним за своєю природою, що проявляється в різноманітних аспектах його функціонування. З одного боку, малий бізнес унаслідок численності елементів, що його складають, та високого динамізму їх значно меншою мірою піддається монополізації, ніж великі підприємства. З іншого боку, за умов вузької спеціалізації й використання новітньої техніки він виступає як дійовий конкурент, що підриває монополічні позиції великих підприємств.

По-друге, малий бізнес, оперативної реагуючи на зміни кон'юнктури ринку Черкащини та інших її регіонів, надає ринковій економіці необхідної гнучкості.

Зберігається тенденція до зростання кількості сільськогосподарських малих підприємств, оскільки Черкащина завжди була переважно сільськогосподарською областю, хоча в загальній кіль-

кості підприємств підприємства сільськогосподарського призначення займають незначну частку.

По-третє, величезним є внесок малого бізнесу у здійснення прориву в багатьох важливих напрямках науково-технічного прогресу, передусім у галузі електроніки, кібернетики, інформатики. Сприяючи прискоренню реалізації новітніх технічних і комерційних ідей, випуску наукомісткої продукції, малий бізнес тим самим виступає провідником науково-технічного прогресу.

По-четверте, малий бізнес робить вагомий внесок у розв'язання проблеми зайнятості в районах регіону. Ця функція проявляється у здатності малого бізнесу створювати нові робочі місця та поглинати надлишкову робочу силу під час спадів і структурних зрушень економіки. Якщо в період криз спостерігалось скорочення робочих місць на великих підприємствах, то дрібні фірми їх не тільки зберігали, а й навіть створювали нові.

По-п'яте, важлива функція малого бізнесу полягає у пом'якшенні соціальної напруги, бо саме він є фундаментальною основою формування середнього класу.

У 2016 р. заробітна в середньому по економіці малих підприємств Черкаської області становила 3 059,85 грн. У сфері операцій із нерухомістю та будівництва, наприклад, заробітна плата була вище за середню, а у сфері охорони здоров'я, сільськогосподарського виробництва, готельного та ресторанного бізнесу – нижча за середню по малих підприємствах області.

Свою значимість сектор малого бізнесу неодноразово демонстрував у країнах, які нині зарекомендували себе як країни, що мають розвинену ринкову систему, доказавши цим, що без малого бізнесу ринкова економіка ні функціонувати, ні розвиватися не в змозі. Набутий Україною власний досвід, позитивні результати розвитку малого бізнесу в країнах, які пройшли етап формування економічних систем, свідчать про те, що малий бізнес є одним із засобів усунення диспропорцій на окремих товарних ринках, створення додаткових робочих місць і скорочення безробіття, активізації інноваційних процесів, розвитку конкуренції, швидкого насичення ринку товарами та послугами.

З ініціативи місцевої влади, бізнес-об'єднань та громадськості Черкаської області експерти Програми

Таблиця 3

Тенденції розвитку малих підприємства аграрного сектору економіки України та Черкащини в 2010–2016 рр.

Показники	Україна			Черкаська область		
	2010	2016	2016 до 2010, %	2010	2016	2016 до 2010, +,-,%
Кількість малих підприємств аграрного сектору, од.	47213	42519	90,1	1912	1877	98,2
– частка у загальній кількості малих підприємств галузі, %	93,2	94,4	+1,2	74,9	91,8	+16,9
Чисельність зайнятих працівників, осіб, у т. ч.:	219,9	216,3	98,4	6710	11934	177,9
– частка у загальній чисельності зайнятих працівників галузі, %	28,6	35,5	+6,9	16,4	28,8	+12,4
Обсяг реалізованої продукції, млн. грн., у т. ч.:	22673,4	143378,5	622,3	1065,5	7303,0	685,4
– частка у загальному обсязі продаж підприємств галузі, %	22,7	35,6	+12,9	12,9	30,5	+17,6
Фінансовий результат до оподаткування, млн. грн.	2268,1	35652,7	1571,9	172,5	1891,2	1096,3
– частка прибуткових підприємств у загальній кількості підприємств в галузі, %	65,8	87,6	+21,8	72,5	89,9	+17,4

Джерело: дані Державної служби статистики України

USAID «Лідерство в економічному врядуванні» розробили «Стратегію розвитку малого та середнього підприємництва (МСП) регіону до 2020 року», яку презентували в Черкасах на однойменному форумі 27 квітня 2017 р.

Для розроблення Стратегії розвитку МСП Черкащини використані 10 принципів Акту про малий бізнес для Європи (АМБ), які лежать в основі політики сприяння бізнесу в ЄС. АМБ включає такі принципи, як взаємодія бізнесу та місцевої влади, орієнтація на малих підприємців, підвищення кваліфікації та інформування бізнесу про можливості тощо.

Презентована Стратегія включає операційні цілі:

1. Покращення бізнес-середовища.
2. Розвиток підприємницької культури.
3. Розбудова ефективної системи інфраструктури підтримки МСП.
4. Полегшення доступу МСП до фінансових ресурсів.
5. Підвищення конкурентоспроможності МСП.
6. Сприяння виходу на нові ринки.

Зазначені цілі умовно можна поділити на дві підгрупи: ті, які спрямовані на широке коло підприємців регіону (Цілі 1 та 2), тобто мають непрямий характер, та ті, які передбачають надання прямої підтримки: надання фінансової підтримки, проведення консультацій тощо. Виходячи з мети реалізації стратегії, а також урахувавши обмежені можливості регіональних органів влади, заходи, які передбачають надання безпосередньої (прямої) підтримки, спрямовуватимуться передусім на ті суб'єкти, які мають істотний потенціал до зростання. Система операційних цілей Стратегії відображена на рис. 1.

Важливою передумовою реалізації Стратегії, згідно з належними практиками Європейського Союзу, є відповідність її цілей та заходів принципам Акта з питань малого бізнесу для Європи (АМБ).

Отже, малий бізнес – це один із провідних секторів економіки Черкаської області; основа дрібно-товарного виробництва; визначає темпи економічного розвитку, структуру та якісну характеристику внутрішнього валового продукту, ступінь демократизації суспільства; здійснює структурну перебудову економіки. Малий бізнес забезпечує також швидку окупність затрат, свободу ринкового вибору; забезпечує насичення ринку товарами та послугами, реалізацію інновацій, додаткові робочі місця; характеризується високою мобільністю, раціональними формами

управління; формує соціальний прошарок підприємців-власників, основу середнього класу; сприяє послабленню монополізму, розвитку конкуренції.

Система операційних цілей Стратегії побудована так, щоб послідовна реалізація кожної із цілей сприяла сталому розвитку МСП регіону в довгостроковій перспективі. Тобто полегшення доступу МСП до всіх видів ресурсів повинно сприяти збільшенню конкурентоспроможності МСП шляхом підвищення як внутрішньої спроможності підприємств, так і завдяки формуванню об'єднань та партнерств (розвиток бізнес-асоціацій, створення дієвих коаліцій тощо). Це, своєю чергою, повинно створювати умови для виходу МСП на нові ринки як у географічному, так і в галузевому вимірі.

Методами активізації розвитку підприємств малого бізнесу Черкаського регіону є такі.

Державно-адміністративні методи: пропонується звести до мінімуму пряме втручання (регулювання підприємницької діяльності, контроль над діяльністю малих підприємств за умови непорушення законодавства) і максимізувати опосередковане (надання пільг кредитно-фінансовим установам, які займаються кредитуванням підприємницьких структур, сприяння розвитку інфраструктури бізнесу у регіоні).

Кредитно-економічні методи спрямовані на створення сприятливого кредитного середовища для розвитку підприємницької діяльності. На особливу увагу заслуговує формування доступної інформаційної бази даних про наявні джерела фінансування, умови отримання кредитів, вимоги до позичальників; забезпечення доступності кредитів і їх дешевизни тощо.

Податкові методи – ефективним у даному разі є оптимізація кількості податків, надання податкових пільг під конкретні проекти (вирішення регіональних і соціальних проблем, інвестицій у виробництво).

Страхові методи впливатимуть на активізацію розвитку малого бізнесу регіону через гарантію захисту майна підприємців, використання механізму страхування ризиків від упровадження нових технологій, екологічних, комерційних, фінансових, виробничих та інших ризиків;

Соціально-психологічні методи створюють конкурентне середовище для підприємців через запровадження рейтингової шкали, висвітлення діяльності підприємницьких структур у пресі тощо [7].

Рис. 1. Система операційних цілей Стратегії МСП

Крім державно-правового регулювання підприємницької діяльності, сприятимуть ефективному розвитку малого бізнесу в регіоні й інші чинники: прагнення людей до поліпшення свого добробуту, підвищення матеріального та культурного рівнів життя народу веде до зростання грошових доходів і заощаджень, які можна вкласти в справу й отримати додатковий дохід.

Висновки. Розвиток малого підприємництва в Черкаській області, як і в Україні у цілому, вкрай необхідний. Становлення значної кількості суб'єктів підприємницької діяльності має, безперечно, позитивне значення для ефективного розвитку національної економіки.

Важливим аспектом впливу малого бізнесу на регіональний розвиток є вирішення проблеми рівномірного розподілу підприємницьких структур, пов'язаних із задоволенням платоспроможного попиту населення. Розміщення малих форм господарювання в аграрному секторі регіону формується під впливом цілої низки факторів, серед яких:

1) близькість великих міст і промислових центрів. Основна причина такого взаємозв'язку полягає у тому, що міста є основними пунктами збуту сільськогосподарської продукції, а їх наближеність до виробника скорочує транспортні витрати;

2) сільськогосподарська спеціалізація природно-економічних зон;

3) чисельність сільського населення територій;

4) міра реагування районних (місцевих) властей на появу в регіоні суб'єктів малого підприємництва.

До основних типів малих підприємств аграрного сектору Черкащини належать підприємства, що виробляють і переробляють сільськогосподарську продукцію, ними передусім є фермерські господарства і переробні міні-цехи.

У подальшому потребують окремого дослідження підвищення конкурентоспроможності малого аграр-

ного підприємництва на основі інвестиційної спрямованості та модернізації галузі; стійкий розвиток сільських територій; підвищення зайнятості і рівня життя сільського населення.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Статистичний щорічник Черкаської області за 2015 р. – Черкаси : Головне управління статистики у Черкаській області, 2016. – 547 с.
2. Діяльність малих підприємств : Статистичний збірник за 2015 рік. – Черкаси : Головне управління статистики у Черкаській області, 2016. – 169 с.
3. Регіональний розвиток Черкаської області за 2015 рік : Статистичний збірник. – Черкаси : Головне управління статистики у Черкаській області, 2016. – 391 с.
4. Діяльність суб'єктів малого підприємництва : Статистичний збірник за 2015 рік. – К. : Держкомстат України, 2016. – 185 с.
5. Збарський В.К., Горьовий В.П. Проблеми поєднання малих, середніх та великих підприємств / В.К. Збарський, В.П. Горьовий // Агроінком. – 2007. – № 7–8. – С. 54–62.
6. Горьовий В.П., Збарська А.В. Розвиток підприємництва в реальному секторі економіки України : [монографія] / В.П. Горьовий, А.В. Збарська ; за ред. професора В.П. Горьового. – К. : НУБіП України, 2016. – 381 с.
7. Розвиток підприємництва і кооперації: інституційно-нальний аспект : [монографія] / Ю.О. Лупенко, М.Й. Малік, В.М. Заяць [та ін.]. – К. : ННЦ «ІАЕ», 2016. – 432 с.
8. Постанова Верховної Ради України «Про розвиток та державну підтримку малого і середнього підприємництва в Україні» № 9202 від 22 вересня 2011 р.
9. Agencja rynku rolnego. Biuletyn informacyjny – Pazdziernik, 2004. – P. 68.
10. Blaug M. The Methodology of Economics / M. Blaug – Cambridge University Press, 1992. – P. 416.
11. Bond Anatoie Deutsche Siedlung am Schwarzen Meer, Lustdorf bei Odessen.-Marburg : Elwert, 1978. – IV. – P. 186.
12. Bosch Anton, Lingor, Josef Entstehung, Entwicklung und Auflosung der deutschen Kolonien am Schwarzen Meer: Am Beispiel von Kandel von 1808 bis 1944.-Stuttgart;Landmannschaft der Deutschen aus Russland. – 1990. – P. 540.